

MITÄ DESCARTES SANOO MEILLE

Maurice Merleau-Ponty keskustelee René Descartesin kanssa läpi tuotantonsa. Ensimmäinen vaikutelma on ehkä se, että kyse on pakollisesta kapinoinnista suurta esikuvaa vastaan. Merleau-Pontyn suhde Descartesiin ei kuitenkaan ole pelkästään torjuva. Hänen mukaansa Descartes voi yhä opettaa meitä ajattelemaan – siitä huolimatta, että ajattelisimme eri tavalla kuin Descartes. Meidän on kuitenkin luettava Descartesia erityisellä tavalla, jotta kyse ei olisi pelkästä perinteen kunnioittamisesta. Näin Merleau-Pontyn Descartes-tulkinta hahmottaa myös tietynlaista käsitystä filosofian historiasta: käsitystä, jonka mukaan filosofian historiaa on mahdollista lukea uudestaan. Edellytyksenä on, että kysytään sitä, mitä Descartes sanoo meille, eikä vain toisteta sitä, mitä hän sanoi.

Merleau-Pontyn tarkoituksena ei vaikuta olevan oman ajattelunsa sitominen Descartesin ajatteluun eikä vain Descartesin tunnettujen ajatusten toistaminen. Kyse ei myöskään ole vain kritiikistä. Sen sijaan Merleau-Ponty kritisoi naiiveja Descartes-kriitikoita. ”Oletteko vai ettekö ole karteisioilaisia?”, hän kysyy ja jatkaa: ”Kysymyksellä ei ole paljoa mieltä, koska ne, jotka hylkäävät tämän tai tuon Descartesilta, te-

kevät sen syistä, jotka ovat paljon velkaa Descartesille”.¹ Kuinka Descartesia olisi sitten Merleau-Pontyn mukaan lähestyttävä ja mikä hänen ajattelussaan on oleellista? Descartes on klassikko. *Signes*-teoksen esipuheessa Merleau-Ponty kirjoittaa:

Ajattelun historia ei ota kantaa summittaisesti: tämä on oikein ja tuo on väärin. Kuten kaikella historialla, sillä on hiljaiset päätöksensä. Se tekee vaarattomaksi tai palسامoi tietyt oppijärjestelmät, muuntaa ne ”viesteiksi” tai museon osiksi. Toiset oppijärjestelmät se päinvastoin pitää toiminnassa, mutta ei siksi, että niiden ja muuttumattoman ”todellisuuden” välillä olisi jokin ihmeellinen vastaavuus tai korrespondenssi – tämä pistemäinen tai riutunut totuus ei ole riittävä eikä myöskään välttämätön, jotta jokin oppi olisi suuri. Näin on siksi, että kun halutaan mennä pidemmälle, ne pysyvät puhuvina sanotun, väitteiden ja velvoitettujen välikäsien tuolla puolen. Tässä ovat *klassikot*. Ne tunnustetaan siitä, että kukaan ei ota niitä kirjaimellisesti, että uudet asiat eivät ole kuitenkaan koskaan täysin niiden pätevyuden ulkopuolella, että ne synnyttävät itsestään uusia kaikuja ja paljastavat itsessään uusia pinnanmuotoja.²

Merleau-Pontyn mukaan historia muodostaa eräänlaisen tekstuurin tai kudoksen:

menneet filosofit ovat luoneet ajatuksia, jotka vaikuttavat meidän ajatuksiimme, ja jos haluamme ymmärtää omaa tilannettamme niin meidän on selvitettävä heidän ajatuksiaan. Mutta tämä paluu menneisiin ajattelijoihin ei satu yhteen heidän ajatustensa kanssa. Historia ei ole ilman tiheyttä ja etäisyyttä. Se ei ole läpinäkyvää, vaan sillä on aineellisuutensa ja syvyytensä. Sillä on tunnuskuvasa, esimerkiksi suuret ajattelijat ja ikuiset ideat. Ne ovat historian kudoksen pinnanmuotoja, joihin kukaan kulttuuriin perehtyvä ei voi olla törmäämättä. Näitä näkyviä pinnanmuotoja ei kuitenkaan olisi, jos ei olisi myös ajattelua niiden alla, näkymättömiä prosesseja, haluja ja elämää, jota ajattelijan on elettävä tuottaakseen ajatuksia. Teoksen elämä ei myöskään rajoitu vain kirjoittajan elämään: se jatkaa elämäänsä myös tekijänsä kuoleman jälkeen. Se ”voi herättää enemmän ajatuksia, kuin mitä siihen ’sisältyy’”.³

Tämä tarkoittaa sitä, että filosofian historia ei ole koskaan täysin ”jo ajateltu”. Merleau-Ponty sanoo: ”Ei ole analyysia, joka olisi viimekätinen, koska on olemassa historian liha, jossa kuten ruumiissamme, kaikki kannattelee ja kaikki kuuluu mukaan.”⁴ Filosofian historia ei ole puhtaista ideoista koostuva järjen itsetiedostuksen historia. Filosofaa ei ole ilman elämää sen ympärillä. Mutta myöskään sosiaalinen, psykologinen tai ekonominen ympäristö ei muodosta filosofaa. Filosofit etsii ehkä ratkaisua ympäristön ongelmien puristuksessa, mutta historiallinen ympäristö ei ole sen todempi kuin filosofian historia. Sosio-ekonominen tulkinta historiasta on myös implisiittistä filosofaa.

Filosofian historiaa käsittelevässä ”Partout et nulle part” -esseessä Merleau-Ponty kirjoittaa: ”[E]i ole enempää mieltä arvostella teosta elämän kautta kuin elämää teoksen kautta.”⁵ Lähtökohtana filosofian historian ymmärtämiselle ei olisi valinta sen välillä tekeekö filosofia ympäristön vai ympäristö filosofian, ei filosofian itsერიitoinen sisäisyys eikä ulkopuoli, jonka kautta filosofia määrittyisi. Filosofia on elämän tahravaa,

mutta se ei ole vain ulkoisten olosuhteiden tulos – se on aloitus, joka ei vain toista valmiita ideoita, vaan ajattelee ja on tekeillä.

Miten filosofian historiaa tulisi sitten lähestyä? Miten tavoitettaisiin sen avoimuus? Jos pitäydytään siinä, mitä joku filosofi sanoo, ja eksplikoidaan sitä, mitä hän tarkoittaa eli mitä tämä filosofi halusi sanoa sillä, mitä hän sanoi, niin ei ainoastaan projisoida hänen filosofiaansa omastamme käsin, vaan myös oletetaan ”totouus”, jota käsityksemme vastaavat. Tällaista ajattelutapaa Merleau-Ponty kutsuu ylilentävän ajattelun illuusioksi: se unohtaa oman sidoksensa historian kudokseen ja kuvittelee voivansa katkaista napanuoransa historian kanssa kohotakseen historian yläpuolelle, ikään kuin se ymmärtäisi jonkun filosofin ajattelua paremmin kuin tämä itse sitä ymmärsi.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita Merleau-Pontyn mukaan sitä, ettei jotakuta filosofia voisi lukea siten, että mennään *pidemmälle* kuin hän itse. On aukaistava sitä, mikä on filosofian historian merkitys meille: ei vain toisteta sitä, mitä filosofi sanoi, ikään kuin tavoittaisimme tämän sanotun mielen ilman etäisyyttä, vaan kysytään, mitä tämä filosofi sanoo meille. Merleau-Ponty kirjoittaa julkaisemattomassa muistiinpanossaan:

Jos Descartesille ei sallita esittää kuin kartesiolaisia kysymyksiä, niin tämä sisältää ajatuksen, että hän on täysin kuollut ja ettei hänen ja meidän välillä ole enää mitään yhteistä. Avoimesti voidaan siis myöntää, että emme puhu Descartesista ja että uneksimme hänen tekstiensä ympärillä. Tällä tavalla ei tietysti saada tietoa siitä, mitä hän sanoi, vaan siitä, mitä hän sanoo meille.⁶

Kyse ei ole relativismista, vaan tulkinnasta, joka ei unohda olevansa tulkintaa ja kiinni samassa historiassa, jota se tulkitsee. Tällainen luenta menee historian kudokseen ja voi löytää jotain uutta. Se on elävää ja tekeillä olevaa filosofiaa, ei vain vierailu filosofian historian museossa.

Merleau-Pontyille Descartes on filosofian historiassa erityisen kiinnostava hahmo, koska hänen ajattelunsa tekee avauksen moderniin filosofiaan. Descartesin filosofia

vaikuttaa edelleen nykyajan filosofian taustalla, mutta pikemminkin myyttinä kuin elävänä ajatteluna. Descartesista on tullut filosofian historian museon osa. Hänen ajattelunsa nähdään rationalistisena tietoisuuden korostamisena, dualistisena erona sielun ja ruumiin välillä ja *cogito*-argumenttina. Hänen filosofiastaan tehdään naiivi teoria, jota vastaan on helppo väitellä.

Descartesin omaa ajattelua on vaikea erottaa häntä seuranneesta kartesiolaisesta traditiosta. Juuri tästä syystä hän on mielenkiintoinen tutkimuskohde filosofian historiassa. Merleau-Pontyn ajatuksena ei ole kaivaa esiin ”alkuperäinen Descartes”, ikään kuin Descartes tulisi esiin raaputtamalla hänen teostensa päälle pinttynyttä pölyä: myös Descartesille, joka eli ja kirjoitti, tämä ajattelu oli kysymys ja vasta muodostuva diskurssi, joka vähitellen oppi tuntemaan itsensä. Merleau-Pontyn mukaan juuri tämä ajattelun elämä, joka on aina kesken, tekee menneen filosofin läsnä olevaksi meille. Merleau-Ponty kirjoittaa Descartesista:

[V]aikka hän olikin sellaisten olosuhteiden ympäröimänä, jotka ovat nyt lakanneet, ja aikansa huolien ja harhojen piinaama, hän vastasi näihin sattumuksiin tavalla, joka opettaa meitä vastaamaan omiimme, vaikka ne olisivat erilaisia ja vaikka vastauksemme olisi myös erilainen.⁷

Vaikka Descartesin filosofia onkin häntä seuranneiden ajattelijoiden muodostamien käsitysten vuoraamaa, Merleau-Ponty näkee hänen ajattelussaan moniselitteisyyttä, jonka kautta uusi avaus on mahdollinen. Merleau-Pontyille Descartesin filosofia ei ole vain oppirakennelma, mennyttä ajattelua, joka olisi jätetty taakse, vaan sen kautta voidaan ymmärtää tämän päivän filosofiaa.⁸ Tulkinta ei mene vain kohti menneisyyttä vaan myös kohti tulevaisuutta: se on uuden filosofian alku.

*

Metodin esityksen alussa Descartes kertoo filosofisen tutkimuksensa motivaatiosta: ”[M]inulla on aina ollut äärimmäisen voimakas halu oppia erottamaan tosi väärästä,

jotta näkisin oman toimintani kirkkaasti ja etenisin horjumatta tässä elämässä.”⁹ Tämä filosofian ja elämän läheinen suhde tulee esiin erityisesti Descartesin kirjeenvaihdossa prinsessa Elisabethin kanssa. Vaikka Descartesin mukaan ruumiin ja sielun yhteys opitaan tuntemaan lähtökohtaisesti elämän käytännössä, on myös sielulla vaikutusta ruumiiseen. Voiko ajattelu opettaa toimimaan elämässä? Voiko filosofia opettaa koskettamaan? Elisabeth toteaa kriittiseen sävyynsä: ”[K]osketus vaikuttaa minusta yhteensopimattomalta aineettoman olion kanssa.”¹⁰ Descartesille pelkkä ruumis olisi kuitenkin vailla ymmärrystä ja ruumiillinen sielu ei tavoittaisi sielun erityispiirrettä, sen eroa ruumiista. Descartesin mukaan sielun ja ruumiin yhteys voidaan ymmärtää vain niiden eron kautta.¹¹ Hän kirjoittaa *Sielun liikutuksissa*:

[O]llen sitä mieltä, ettemme tunne mitään kohdetta, joka vaikuttaisi välittömämmin sielumme kuin ruumis, johon se on *liitetty*, ja että näin ollen meidän tulee ajatella, että se, mikä sielussa on passiota, on ruumiissa aktiivista toimintaa. Niinpä ei ole parempaa tietä passioiden tuntemukseen kuin mielen ja ruumiin *eron* tutkiminen, jotta oppisimme tietämään, kumpaan meissä tapahtuvat toiminnot on kulloinkin liitettävä.¹²

Phénoménologie de la perception-teoksessa Merleau-Ponty viittaa Descartesin Elisabethille lähettämään kirjeeseen, jossa Descartes tekee erottelun ruumiin idean ja eletyn ruumiin välillä. Descartesin mukaan meillä kaikilla on kokemus eletystä ruumiista, joka on sielun ja ruumiin liitto. Mutta hänelle metafyyssinen ajattelu näyttää selvästi, että sielu on erillään ruumiista ja että ajattelu on varsinainen substanssimme, koska ruumis on joko eletty ja hämärä tai ajattelun muodostama kohde. Descartesin mukaan eletty ruumis siis pakenee ajattelulta. Subjektissa on jonkinlainen kahdentuminen tai jakautuminen sieluun ja ruumiiseen.

Merleau-Ponty tuo tämän esiin *Phénoménologie de la perception*-teoksessa tehdessään erottelun puhutun *cogiton* ja ää-

nettömän *cogiton* välillä. Hänen mukaansa kartesiolainen *cogito* eli ajattelu on historiallinen idea. Tällä historiallisella ja puhutulla *cogitolla* ei olisi mieltä, jos meillä ei olisi omaa *cogittoa*, jonka kautta sen tavoittamme. "[M]inulla ei olisi siitä mitään käsitystä, jos minulla ei olisi kaikkea, mitä tarvitaan sen keksimiseen", hän sanoo.¹³ Äänetön *cogito* on ajattelun ja kielen avautuminen ja puhuttu *cogito* on sen ilmaisu. Niinpä se *cogito*, jonka löydämme Descartesia lukiessamme, on vain puhuttu *cogito*. Se on ilmaisu siitä alkuperäisestä avautumisesta, joka Descartesilla itsellään oli mielessä.¹⁴ Merleau-Pontyn mukaan äänetön *cogito* on "kokemus itsestäni itseni kautta".¹⁵ Tämä esireflektiivinen kokemus tavoitetaan kuitenkin vasta reflektiossa, jonka kautta se voidaan ilmaista: "Äänetön *cogito* on *cogito* vasta kun se on saanut ilmaisu itselleen", hän sanoo.¹⁶ Ilmaisun kautta äänettömästä *cogitosta* tulee puhuttu *cogito*. Näin ollen ilmaisu ei satu yhteen esireflektiivisen kokemuksen kanssa. Merleau-Ponty kirjoittaa: "[E]mme voi koskaan poistaa ajattelun itselleen esittämää läpitunkemattomuutta, voimme ainoastaan siirtää sen kauemmas."¹⁷

Keskeneräiseksi jääneen *Le visible et l'invisible* -teoksen mukana julkaistuissa työmuistiinpanoissa Merleau-Ponty kyseenalaistaa itse aikaisemman erottelunsa äänettömän *cogiton* ja puhutun *cogiton* välillä.¹⁸ "Äänetön" ei voi selittää kielellistä, koska se muodostuu vasta kielessä. Kielellistä ajattelua ei voida palauttaa mykkään ruumiiseen, koska silloin ei voida ymmärtää, miten puhe ja kieli ovat mahdollisia.¹⁹ Merleau-Ponty ei kuitenkaan hylkää ajatusta mykkyydestä, kuuroudesta, äänettömyydestä tai hiljaisuudesta, vaan hahmottaa tätä "läpitunkemattomuutta" kielessä. Hän kehittelee myöhäisessä filosofiassaan ajatusta siten, että hiljaisuus ei ole kieltä edeltävä perusta, vaan eräänlainen taite tai laskos (*pli*) kielessä, jota ei voida koskaan levittää täysin auki, koska sen yksi puoli kätkee aina toisen puolen. Kieli muodostaa kudoksen, joka rakentuu eroista, äänettömistä katkoksista, jotka tulevat esiin vain puheen ja

kirjoituksen kautta.

Samalla tavalla myöskään ajattelu ei ole itselleen läpinäkyvä. Ajattelulta ei pakene ainoastaan eletty ruumis vaan myös ajattelu itse.²⁰ Descartesin mukaan varmaa on läh-
tökohtaisesti vain se, että jotakin ilmenee, ja se, että ilmenee itselleni. On olemassa joku, jolle ilmenee, mutta se, jolle jotakin ilmenee, kiinnittyy ilmenevään. Havaitseva, ajatteleva, tunteva, aistiva, näkevä ja kosketava tekee itsestä kohteensa: "ajattelen, siis olen olemassa". Näin ajattelu tekee itsestä oman objektinsa, mutta ei tavoita itseään. Tämä ajattelun negatiivisuus voitaisiin ehkä ymmärtää Descartesin puolustamana "puhtaana ajatteluna", koska sitä ei voida löytää aivoista.²¹ Kyse ei ole objektista, joka voisi materialisoitua empiirisessä todellisuudessa vaan ajattelun olemisesta. Toisin sanoen, kun ajattelu tekee itsestä kohteensa, se ei voi periaatteellisesta syystä tavoittaa itseään, sitä mille se perustuu eli olemistaan.²² Ajattelun ja olemisen välille jää kuilu tai ero, joka ei ole puhdas negatiivisuus vaan ajattelun avautuminen ja sidos olemiseen (*être à...*). *Signes*-teoksen esipuheessa Merleau-Ponty kirjoittaa:

Mitä tulee itse ajatusten lähteeseen, tiedämme nyt, että löytääksemme sen, meidän on etsittävä sitä lausumien alta ja varsinkin Descartesin tunnetun lausuman alta. Hänen looginen totuutensa, hänen lausutun merkityksensä – mikä on vain, että "ajattelakseen on oltava" – pettää tämän ajatusten lähteen periaatteellisesti, sillä se palautuu ajattelun objektiin hetkellä, jolloin olisi löydettävä pääsy kohti sitä, joka ajattelee, kohti ajattelevan alkuperäistä kiinnevoimaa, josta asioiden ja ideoiden oleminen on vain vihje. Descartesin puhe on ele, joka näyttää jokaisessa meissä tämän löydettävissä olevan ajattelevan ajattelun, joka on perustavan ajattelun "Seesam aukene". Se on perustavaa ajattelua, koska sitä ei kuljeta mikään. Mutta se ei ole perustavaa siinä mielessä, että sen kautta kosketettaisiin pohjaa, jonne pitäisi jäädä asumaan. Perustava ajattelu on periaatteellisesti ilman pohjaa. Se on, jos niin halutaan sanoa, kuilu. Tämä tarkoittaa sitä, että se ei

ole koskaan itsensä kanssa, että löydämme sen ajateltujen asioiden vierestä tai niistä lähtien, että se on avautuminen, asioihin ja ideoihin meidät yhdistävän akselin toinen näkymätön ääripää. Olisiko sanottava, että tämä ääri on *olematon*? Jos se olisi ”olematon”, niin läheisen ja kaukaisen ero, olemisen pinnanmuoto pyyhkiytyisi sen edestä. Ulottuvuudellisuudella ja avautumisella ei olisi enää mieltä.²³

Merleau-Pontyn mukaan Descartesilla ajattelu muodostaa eräänlaisen kuilun: eletty ruumis pakenee ajattelulta ja ajattelu pakenee itseltään. Samalla tämä tavoittamaton, negatiivisuus, joka ei ole puhdas ei-mikään, tekee vertikaalisuuden²⁴ eli yhteensattumattomien ulottuvuuksien liiton mahdolliseksi.²⁵ Ruumiin ja mielen liiton edellytyksenä on niiden ero. Tämän paradoksaalisen suhteen uudelleen ajattelu on Merleau-Pontyn *Le visible et l'invisible* -teoksen ydinkysymyksiä. Hän kutsuu sitä kiasmaksi ja nauhapunokseksi (*entrelacs*).

Varhaisessa *Phénoménologie de la perception* -teoksessa Merleau-Ponty kääntää ikään kuin Descartesin filosofian ympäri: mieli on ymmärrettävä ruumiillisen perustan kautta eikä toisin päin. Myöhemmissä *Le visible et l'invisible* -teoksessa hän sen sijaan kehittää filosofiaa useiden tasojen tai ulottuvuuksien kautta, joista yksikään ei ole ainoa ”alkuperäinen” taso:

”Alkuperäinen” ei ole vain yhden tyyppistä [...]. Vetoaminen alkuperäiseen etenee useaan suuntaan: alkuperäinen puhkeaa, ja filosofian tulee seurata tätä puhkeamista, tätä epäyhteneväisyyttä, tätä eriytymistä.²⁶

Merleau-Pontylle yhteys ja ero vallitsevat

sekä ulottuvuuksien välillä että niiden sisällä. Koskettava muodostaa kosketettavan kanssa yhtyvän ja eriytyvän kudoksen. Kosketettava ja näkyvä maailma ovat puolestaan osia samasta maailmasta, mutta ”totaalisia osia”,²⁷ jotka muodostavat oman maailmansa:

Jokainen ”aisti” on ”maailma”, joka ei ole kommunikoitavissa toisille aisteille, mutta joka silti muodostaa jotain, mikä rakenteensa kautta on heti avoin toisten aistien maailmoille ja muodostaa niiden kanssa yhden ainoan Olemisen.²⁸

Merleau-Pontyn pyrkimyksenä ei näytä olevan Descartesin filosofian paradoksaalisuuden poistaminen. Hän ei monen muun kartesiolaisen filosofin tapaan yritä johdonmukaistaa Descartesin ajattelua, vaan päinvastoin pyrkii ajattelemaan sitä mikä Descartesin paradoksaalisuudessa on hedelmällistä. Descartesin epäonnistuminen yhden kokonaiskuvan luomisessa ja ajautuminen näkökulmien moninaisuuteen on vääjäämättömyyttä. Sen sijaan, että tämä subjektin eriytyminen torjutaan matemaattisen ajattelun ”selvän ja tarkan” metodin satunnaisena epäonnistumisena – joka voitaisiin välttää, jos kykenisimme ajattelemaan ”selvemmin ja tarkemmin” kuin Descartes – kyse on pikemminkin ehkä juuri tämän metodin välttämättömästä nyrjähdyksestä, jota olisi kyetävä ajattelemaan. Merleau-Ponty ei hylkää ”luonnollista valoa”, vaan pyrkii tekemään uuden avauksen Descartesin filosofian totuuteen. Kuten Merleau-Ponty muistiinpanoissaan kirjoittaa: ”On olemassa Descartesin totuus, mutta vain sillä edellytyksellä, että se luetaan rivien välistä.”²⁹

viitteet

1. S, 22.
2. S, 21.
3. VI, 253.
4. S, 36.
5. S. 207.
6. Saint Aubert 2005, 21. Merleau-Pontyn jul-

kaisemattomat kirjoitukset Bibliothèque Nationaleassa, volume VI, 35. Eräässä toisessa muistiinpanossa Merleau-Ponty täsmentää: ”Metodinen periaate on olla ottamatta filosofien ’kirjoituksia’ niiden ilmisen merkityksen mukaisesti, sen ’merkityn’ mukaan, jonka

- ne näyttävät avoimesti, vaan puheen akteina, joiden salainen merkitys ei ole [...] filosofin edessä, vaan hänen käyttämiensä symbolien ristiin menemisessä” (Dupond 2004, 192; Bibliothèque Nationale, volume VIII, 2, 187).
7. S, 206.
  8. Ks. NC, 163.
  9. Teokset I, 126.
  10. Teokset IV, 149.
  11. Ks. NC, 255, 265.
  12. Teokset IV, 27–28, kursivointi JH.
  13. PP, 425.
  14. PP, 461.
  15. PP, 462.
  16. PP, 463.
  17. PP, 454.
  18. Pascal Dupondin mukaan myös *Le visible et l’invisible* -teoksen Sartre-kritiikin voi tulkita itsekritiikiksi siltä osin kuin Merleau-Ponty kritisoi Sartren ”esireflektiivisen *cogiton*” käsitettä (VI, 98). Sartren *L’Être et le néant* -teoksessa esittämä *cogito*-käsitys on Dupondin mukaan sopusoinnussa Merleau-Pontyn *Phénoménologie de la perception* -teoksen *cogito*-käsitetyksen kanssa (Dupond 2004, 160).
  19. VI, 224, 229, 233.
  20. Sara Heinämaa osoittaa artikkelissaan ”The Living Body and its Position in Metaphysics: Merleau-Ponty’s Dialogue with Descartes”, että Merleau-Pontylle Descartesin ongelmallisuus ei ole vain mielen ja ruumiin suhteessa, vaan erityisesti ajattelun suhteessa itseensä (Heinämaa 2003, 36–37).
  21. Ks. Teokset II, 273.
  22. Merleau-Ponty kirjoittaa *Le visible et l’invisiblen* muistiinpanoissa: ”Periaatteelliset syyt estävät tietoisuutta näkemästä sitä, mitä se ei näe. Se ei näe sitä, koska se on tietoisuus. [...] *Se mitä tietoisuus* ei näe, on se mikä saa tietoisuuden näkemään, tietoisuuden sidos olemiseen, tietoisuuden ruumiillisuus, eksistentiaalit joiden kautta maailmasta tulee näkyvä, liha jossa syntyy *objekti*.” (VI, 301–302.)
  23. S, 38.
  24. Vertikaalisuus tarkoittaa Merleau-Pontylla ennen kaikkea olemisen avautumista. Lukuvuonna 1960–61 pitämällään luennolla nimeltä ”L’ontologie cartésienne et l’ontologie d’aujourd’hui” Merleau-Ponty tekee erottelun vertikaalisen *cogiton* ja horisontaalisen *cogiton* välillä (NC, 244). Merleau-Pontyn erottelu pohjautuu Descartesin tekemälle erottelulle ”sisäisen tietoisuuden” ja ”reflektiivisen tietoisuuden” välillä (Teokset II, 300; NC, 248; Dupond 2004, 212). Horisontaalinen *cogito* on representaatio, joka peittää vertikaalisen *cogiton* elämän (Dupond 2004, 211). Dupondin mukaan tämä erottelu eroaa Merleau-Pontyn aiemmasta erottelusta äänettömän *cogiton* ja puhutun *cogiton* välillä siinä, että äänetön *cogito* on yhteenkuuluvuus (*accouplement, communion, synchronisme*) itsensä kanssa, ajattelun mykkä immanenssi, kun taas vertikaalinen *cogito* on olemisen avautuminen yhteensattumattomuudesta, erosta (*non-coïncidence, écart, différence*) (Dupond 2004, 161–162, 218).
  25. VI, 281.
  26. VI, 165.
  27. Myös Descartesilla substanssit ovat eräänlaisia ”totaalisia osia”: mieli ja ruumis ovat osia kun niitä tarkastellaan suhteessa ihmiseen psykofyysisenä kokonaisuutena, mutta kokonaisia kun niitä tarkastellaan sellaisinaan. Descartesille tällaisia osittaisia substansseja eivät kuitenkaan ole välttämättä vain mieli ja ruumis eikä hänen filosofiansa siten ole itsesäänselvällä tavalla dualistista. Descartesin substanssi-käsitys voidaan ehkä ajatella uudestaan substanssien (tai kenties voisi sanoa ulottuvuuksien, totaalisten osien) moninaisuutena, koska hänen mukaansa myös *käsi* voi olla substanssi. (Teokset II, 181.)
  28. VI, 271.
  29. VI, 242.

- Descartes, René 2001: *Teokset I*. Helsinki: Gaud-eamus [Teokset I].
- Descartes, René 2002: *Teokset II*. Helsinki: Gaud-eamus [Teokset II].
- Descartes, René 2005: *Teokset IV*. Helsinki: Gaud-eamus [Teokset IV].
- Dupond, Pascal 2004: *La réflexion charnelle. La question de la subjectivité chez Merleau-Ponty*. Bruxelles: Ousia.
- Heinämaa, Sara 2003: "The Living Body and its Position in Metaphysics: Merleau-Ponty's Dialogue with Descartes". *Metaphysics, Facticity, Interpretation*, 23–48. Dordrecht/ Boston/ London: Kluwer Academic Publishers.
- Merleau-Ponty, Maurice 1964: *Le visible et l'invisible*. Paris: Éditions Gallimard [VI].
- Merleau-Ponty, Maurice 1996: *Notes de cours 1959–1961*. Paris: Éditions Gallimard [NC].
- Merleau-Ponty, Maurice 1999 (1945): *Phénoménologie de la perception*. Paris: Éditions Gallimard [PP].
- Merleau-Ponty, Maurice 2001 (1960): *Signes*. Paris: Éditions Gallimard [S].
- Saint Aubert, Emmanuel de 2005: *Le scénario cartésien – recherches sur la formation et la cohérence de l'intention philosophique de Merleau-Ponty*. Paris: J. Vrin.